

«De døde skylder man bare sannheten»

Et kritisk blikk på Conrad Englert (I)

Terje Christensen

En av de mest markante skikkelser innenfor antroposofisk bevegelse i Norge, og den som sterkest preget utviklingen her fra omkring 1925, eller i alle fall fra 1930-årene og til sin død 1945, var sveitseren Conrad Englert, generalsekretær i det norske selskapet de siste ni år av sitt liv. Med sin store begavelse, omfattende kunnskaper og enestående arbeidskraft, satte han seg fullt og helt inn for antroposofiens sak, og hans foredragsvirksomhet bidro sterkt til å vekke positiv interesse for Rudolf Steiners verk. En rekke yngre mennesker sluttet seg til Englert – de ble en avantgarde med klar avstand fra enhver form for antroposofisk virksomhet de betraktet som sær og sekterisk.

Intet under at da Englert døde bare 46 år gammel, føltet det som et uopprettelig tap, og alt han hadde utrettet ble naturlig nok fremhevet i flere nekrologer ved hans død, likeså i senere minneskrifter og omtaler. Her tegnes bildet av banebryteren for goetheanismen i Norge, en personlighet som hadde bidratt vesentlig til å fornye antroposofien her i landet og spilt en sentral rolle som pedagogisk autoritet og impulsgeber.

Uten å redusere alt det fortjenstfulle som Englert utførte i et såvidt kort livsløp, må det være berettiget å betrakte nærmere også de mer kontroversielle sidene ved ham og hans virksomhet. Da denslags i mindre grad eller overhodet ikke trer frem overfor venner og beundrere, men desto mer overfor meningsmotstandere, i konfronta-

sjon, er det fortrinnsvis ut fra dette aspekt det her vil bli forsøkt å kaste et supplerende og sikkert for mange nytt lys over Conrad Englerts virke og fremtreden.

Ettersom tiden går, blir det et stadig sterkere behov for et helere, sannere bilde av en personlighet og et levet liv. Selv de største og edleste mennesker – slik vi f.eks. ser det i den siste biografien over Fridtjof Nansen – må pårørende og etterkommere tåle å se fremstillet med enkelte ikke helt sympatiske sider. Ut fra en saklig biografisk-historisk interesse vil det særlig i senere generasjoner oppstå et naturlig behov for en flersidig og såvidt mulig nøktern belysning. Også for dem som måtte ha vært samtidig med en avdød, vil nok en lignende holdning i mange tilfeller gjøre seg gjeldende, selv med fare for at det kan gå litt forgylling med på kjøpet. En fremstilling hvor alle trekk ved et menneske omhyggelig forties som ikke passer til det engang vedtatte idealbilde av vedkommende og hvor enhver av dets mindre heldige handlinger blir underslått, vil dessuten, hvor det har dreiet seg om konflikter, hindre en rettferdig bedømmelse av vedkommendes meningsmotstandere og overhodet gi et skjevt bilde av hendelsene. Endelig – og ikke minst – kan det overfor en individualitet som forlenget befinner seg hinsides jordiske sympatier og antipatier oppleves som en plikt i det minste forsøksvis å gjengi et bilde av denne individualitet i dens tidligere jordiske skikkelse, uten skjønning og uten retusjering. Istedenfor å hevde «bare

Conrad Englert (1899-1945).

godt om de døde», gjør man da Voltaires motsatte holdning gjeldende: Man skylder de levende hensyn, de døde skylder man bare sannheten.

Redaktør i Norge

Det første viktige verv Englert påtok seg var utgivelsen av det antroposofiske tidsskriftet Vidar, da han i 1925, etter noen få år i Norge, overtok som redaktør etter Richard Eriksen. Skiftet foregikk på en svært uheldig måte, idet man på et møte hvor Eriksen selv ikke var tilstede besluttet å la Vidar opphøre. For å hindre nedleggelse, sa Englert seg villig til å føre tidsskriftet videre, både som ansvarlig redaktør og utgiver, et tilbud som ble mottatt med glede. Richard Eriksen opplevet hendelsen som en dyp krenkelse, og den var i alle fall en medvirkende årsak til at han meldte seg ut av selskapet.*¹

De halvannet år Englert redigerte bladet, var det preget av et lignende mangfold som tidsskrifter flest på den tid. Vi finner artikler om de forskjelligste emner, og ingen tematisk linje gjennom hvert enkelt hefte, hvis man da ikke ser en slik linje i det forhold at mange stykker direkte eller indirekte har antroposofi som tema. Et og annet innlegg sto redaktøren selv for, under merket «En schweizer». Iblant forekommer en artikkel som synes å ha gått gjennom kritikkens nåløye ved en ren feiltagelse. Dette må vel ha vært tilfellet med en sensasjonell «videnskapelig» rapport om vaser, medaljer o.l. funnet på bunnen

* Forkortelser i fotnotene: ASA: Antroposofisk Selskaps arkiv, ASN: Antroposofisk Selskap i Norge, NB: Nasjonalbiblioteket.

1 Brev fra Richard Eriksen til Karl Ingerø hvor han meddeler sin uttreden, dat. 23.12.1925. – Meddelelser fra ASN 1925. ASA.

av Atlanterhavet som bevis for at Atlantis hadde eksistert, underskrevet Morten Stockholm.² Større krav på interesse enn enkelte redaksjonelle feilskjær har derimot noen betraktninger som ikke dreide seg om forsvunne kontinenter, men derimot om brennaktuelle hendelser i samtiden: fascismens fremmarsj i Italia under Mussolini. Om dette emne får en mann som sto redaktøren nær, Hans von May, slippe til med to store artikler i september 1925.³ Det som skrives i utenlandske aviser om Mussolini og hans bevegelse er etter denne artikkelforfatterens mening lite rettferdig. Hans eget inntrykk er et helt annet – «il

2 Vidar 1926, s. 174 ff.

3 Vidar, sept. 1925, s. 219, 221, 222, 223, 244. – Hans von May var gift med Englerts mor i hennes 2. ekteskap.

duces» opptreden er mandig, kraftfull, øynene er dype, ærlige. Det strømmer mot oss «ut fra en slags selverkjennende beskjedenhet, et bevissthetslys, som fører ut over hans personlighet. [...] Hans tale er vektig, rammende, fri for fraser og tomme ord. [...] Mussolini er et menneske med utviklet bevissthetssjel, tilgjengelig for åndelig inspirasjon. [...]» Hans von May er også overbevist om at det her bak den faste vilje står «et høyt, nobelt sinnelag». – Imidlertid er artikkelen, tross en åpenbar beundring for den italienske førerskikkelsen og hans bevegelse, ikke helt uten noen kritiske ord om fascismen, og det innrømmes at Mussolini – naturligvis – også har sine feil.

Den blåøyethet som Hans von May her åpenbarer, var han jo ikke alene om. Påfallende er derimot det faktum at da Englert noen år senere gikk til angrep på sin etterfølger som Vidars redaktør, Johannes Hohlenberg, het det at Vidar som organ for antroposofi ikke skulle befatte seg med politikk. Da var nettopp dette blitt et ankepunktene at leserne ble holdt løpende underrettet om de dramatiske hendelsene på den europeiske arena, med nådeløse karakteristikker av navngitte førerskikkelser i de brutale diktaturene på fremmarsj. Sistnevnte vurderinger var riktignok diametralt motsatte av von Mays – Hohlenbergs fremsynte og avslørende blikk lot seg ikke bedra av en folkeforførers «dype og ærlige øyne». – I konflikten omkring Vidar-tidsskriftet som varte i en rekke år og ble en av årsakene til splittelsen som oppsto i det norske selskapet, spilte riktignok også andre motiver inn enn det her nevnte, men dette vil bli nærmere omtalt nedenfor.

De første aksjoner

Skisma i det antroposofiske verdensselskap

Etter 1925, det året da Rudolf Steiner døde, engasjerte Englert seg sterkt og vedvarende i strids-spørsmål innenfor Antroposofisk Selskap, konflikter som lenge hadde ligget latent, men som i Steiners tid ikke hadde fått leve seg ut. Allerede høsten 1926 under et Mikaelistevne i Vidargruppen gikk Englert til felts mot den nylig opprettede ungdomsseksjonen ved Goetheanum (Sektion für das Geistesstreben der Jugend) og Maria Röschl (senere Röschl-Lehrs), en lærer ved Wal-

dorfskolen som Steiner hadde valgt til leder for seksjonen. Da Erik Trummler, som samme år ble knyttet til dette ungdomsarbeidet, forsvarte seksjonens oppgave, fikk også han gjennomgå. Men den som især fikk sitt pass påskrevet av Englert, var et medlem av «Vorstand», Ita Wegman. Han mente at Vidargruppen burde være orientert og ta sitt standpunkt. Her synes imidlertid interessen for disse spørsmål å ha vært laber, i alle fall medførte de ingen konflikt på norsk grunn.

Kritikken av Maria Röschl førtes videre annesteds og ble ikke uten virkning – den gjorde sitt til at hun etter få år trakk seg fra arbeidet og overgav seksjonsledelsen til «Vorstand». Det samme gjaldt Ita Wegman – opposisjonen mot henne fikk også, riktignok etter noe lengre tid, det tilsktede resultat, ikke minst takket være Englert som sammen med sine venner Hans Zbinden og Roman Boos også her var en av de mest utrettelige pådrivere. I 1935 ble Ita Wegman fratatt sitt verv som styremedlem, likeså hennes kollega Elisabeth Vreede. Flere andre fremtredende personligheter, som D.N. Dunlop, F.W. Zeylmans og E. Kolisko ble ekskludert samtidig. Dette fikk en voldsom virkning. Spesielt Ita Wegman hadde meget sterke og aktive tilhengere og venner, og store deler både av det hollandske og det engelske landsselskap, foruten et betydelig antall medlemmer i Tyskland og ellers gjorde felles sak med de ekskluderte og brøt forbindelsen med styret i Dornach, et styre som nå bare kom til å bestå av Albert Steffen, Guenther Wachsmuth og Marie Steiner. Også den medisinske og den helsepedagogiske bevegelse ble for flere tiår stående uten sammenheng med Det almene antroposofiske selskap. En utbredt sympati for Ita Wegman var hovedsakelig begrunnet i at hun var innsatt i vervet av Steiner, at hun fremfor noen hadde æren for utviklingen av den antroposofiske legevitenskap i samarbeide med ham, og ikke minst at hun hadde pleiet og våket over ham i hans siste harde sykdomstid.

Følgene av splittelsen kan vanskelig overvurderes. Styret i Dornach som fra først av besto av seks medlemmer, var som nevnt nå redusert til tre. De to stridende partene gikk ikke bare hver sin vei, men fra begge sider ble det ført en til dels

Otto Morgenstierne (1884-1975).

hensynsløs kampanje for å diskvalifisere motparten og rettferdiggjøre eget standpunkt. Slik ble mulighetene for gjensidig støtte og samarbeide i stor utstrekning ødelagt. På samme tid ble arbeidet i Tyskland, der antroposofien hadde den langt sterkeste stilling, mer eller mindre lammet ved nazismens seiersgang og forbudet mot Antroposofisk Selskap i 1935. Innbyrdesstriden var naturlig nok ikke egnet til å fremme antroposofiens anseelse i omverdenen. Ikke minst måtte den svekke troen på at man her hadde å gjøre med en åndelig bevegelse som kunne bidra med vesentlige impulser til løsningen av tidens sosiale problemer. I denne situasjonen var bevegelsen også rent praktisk berøvet en mulighet til å yte noe positivt i konfliktene gjennom disse skjebnesvangre år i Europas, ja i menneskehetens historie. Og skaden som var skjedd, kunne ikke bøtes ved at «Vorstand» langt om lenge, i 1948, opphevet eksklusjonene og dermed indirekte gikk til innrømmelse av at aksjonen hadde vært et feilgrep.

Mot Otto Morgenstierne og Eurytmeum

Conrad Englerts neste aksjon rettet seg mot Otto Morgenstierne og instituttet han hadde startet i 1933 under navnet Eurytmeum. Det handlet om et fritt initiativ, startet uavhengig både av grupper og landsselskap. Lokalene var i Glasmagasinet's gård på Stortorvet, hovedstadens gamle markeds plass, midt mellom øst- og vestkant sentralt i hovedstaden, hvor det skulle gis forestillinger og undervisning i eurytmi og annen «Goetheanum-kunst». To profesjonelle eurytmister, den tyske Meta Werner, senere gift Aukrust, og Morgenstierne's datter Mona, senere gift Gutubø, ble fast knyttet til institusjonen. Her ble innrettet sal for eurytmifremførelser og foredrag, likeså fikk man bibliotek, leseværelse, salg av bøker og av Everon-preparater. Morgenstierne satte også igang et par studiesirkler, hvorav den ene, ledet av Ernst Sørensen og Per Arneberg, ble spiren til den senere Oslogruppen. Otto Morgenstierne hadde i mange år hatt en høy stjerne hos ledelsen

i Dornach. Han hadde påtatt seg innsamlingen av pengebidrag til Goetheanum-bygget som såkalt «Goetheanum-Helfer», han hadde organisert gruppereiser til Dornach, og han hadde vært hovedansvarlig for flere større arrangementer, bl.a. det nordisk-antroposofiske stevnet i Oslo 1930, og et eurytmi-gjestespill i Centralteatret 1932. Ved denne og en rekke andre anledninger ble mange av de opptredende og foredragsholderne innlosjert og bevertet i Morgenstierne's gjestfrie hjem «Stjernebo».

I tillit til sin gode forbindelse med selskapsledelsen hadde han nøydt seg med å nevne sine planer om Eurytmeum uten å sikre seg noen skriftlig godkjenning og regnet med at alt var i orden. Dette hadde han desto bedre grunn til som virksomheten var vel kjent ved Goetheanum – flere foredragsholdere og kunstnere derfra hadde opptrådt i Eurytmeum, og ved åpningen ble det til og med sendt hilsmingstelegram til Marie Steiner. Det Morgenstierne ikke hadde tatt med i beregningen var motstanden han skulle møte på den hjemlige arena. Det ble hevdet at han drev agitasjon og reklame – som ingen annen benyttet han nemlig dagspressen til å gjøre antroposofien kjent. Og virksomheten med Eurytmeum ble sett

på som en svekkelse av selskapets enhet. Kritikerne hørte først og fremst til kretsen som etter hvert dannet Oslogruppen, og som var Englerts mest aktive støttespillere. Men til handling kom det først høsten 1936 da Englert ble valgt til generalsekretær. Da kom skrivelsen fra Dornach som frakjente Otto Morgenstjerne retten til å bruke navnet Eurytmeum, samt ordet Goetheanum i forbindelse med denne institusjonen.⁴

Dermed var dette initiativet, til da det kraftigste og mest omfattende fremstøt for antroposofien i norsk offentlighet, etter ca. fire års virksomhet bragt til opphør. Ut over de før nevnte motforestillinger kan tilføyes at Eurytmeum av enkelte også ble kritisert for å ha et amatørmessig preg. Men det samme kunne med rette sies om de fleste antroposofiske grunnleggelser i denne tiden – de ble gjerne startet av entusiaster som først etter hvert ervervet seg den nødvendige erfaring og faglige kompetanse. Og overfor Eurytmeum synes en slik kritikk mindre berettiget. Morgenstjerne var ingen uerfaren administrator, hva de to eurytmistene angår hadde de begge diplom fra Dornach, der opptrådte kjente foredragsholdere som Hermann Poppelbaum, Hans Büchenbacher, Johannes Hohlenberg og andre, og flere kunstnere holdt kurser der, blant dem modelløren Anton Plur fra Goetheanum. Og som nevnt, ble spiren til Oslogruppen plantet der – av Otto Morgenstjerne!

Ulike prinsipper

Morgenstjerne hevdet også prinsippet om enhvers rett til å utfolde sitt frie, individuelle initiativ, såvidt mulig uhindret av organisatoriske hindringer. Denne holdningen ble særlig markert hos ham i årene etter Steiners død, og allerede i 1927 hadde han begrunnet sitt syn med en omfattende prinsipperklæring.⁵ Absolutt frihet, heter det her, må herske i det antroposofiske arbeidet. Intet styre, ingen generalsekretær eller an-

dre valgte funksjonærer har rett til å forbeholde initiativene for seg selv eller opptre som kontrollinstans.

Englert representerte et helt motsatt syn. For ham sto en mest mulig fasttømret, enhetlig selskapsorganisasjon som idealet – den enkelte skulle ikke utfolde andre initiativer enn slike som føyet seg inn i helheten og var kjent og godkjent av selskapets funksjonærer, de såkalte ansvarlige organer, i siste instans «Vorstand», sentralstyret i Dornach. Dette var grunnlaget for den nødvendige orden – avvik her kunne føre til separatisme eller det som verre var: anarki.

Etter at Eurytmeum hadde opphørt, forsøkte Morgenstjerne fortsatt å utfolde en viss antroposofisk aktivitet, nå fra sitt advokatkontor. Der ble bl.a. annet holdt en studiekrets over temaet musikk av Erik Trummel. Også dette protesterte Englert energisk mot – foredrag og kurser ble annonsert i aviser, altså var de å betrakte som offentlige og ikke tillatt. Morgenstjerne på sin side hevdet at han var i sin fulle rett, så lenge han ikke averterte i selskapets navn. Annet som generalsekretæren om og om igjen beklaget seg over i sine rundskriv, var at Eurytmeum etter sitt opphør fortsatt sto oppført i telefonkatalogen og adressekalenderen, og han erklærte at Antroposofisk Selskap i Norge betraktet dette som «stridende mot julestevnets konstitusjon». Hvordan angrepene på Morgenstjerne etter hvert antok stadig mer aggressive former, skal vi komme tilbake til. Men først litt om en annen personlighet som på samme tid ble en torn i øyet på Englert. Det var den danske redaktøren av Vidar, Johannes Hohlenberg.

Mot Hohlenberg og hans redaksjonelle linje

Mellom Englert og Hohlenberg hadde det i en årrekke foregått et fruktbart samarbeide. Hohlenberg var den første generalsekretær i det danske antroposofiske selskapet, et verv han hadde fra 1924 til 1931. Men han engasjerte seg ikke mindre sterkt som foredragsholder i Norge og oppholdt seg meget her. Han overtok også redaktøransvaret i Vidar etter Englert fra høsten 1926. Imidlertid var hans stjerne dalende i Dornach, forårsaket av flere forhold som det vil føre for langt å gå nær-

⁴ Gjengitt i bl.a. et forslag til skrivelse fra generalsekretæren til Otto Morgenstjerne som henviser til brev fra Vorstand dat. 28.11.1936 hvor O. M. frakjennes retten til å benytte navnet Eurytmeum. Oslogruppens arkiv, ASA.

⁵ En større del av dokumentet er gjengitt i Antroposofi i Norge III-2003, s. 36-39.

mere inn på her. Bare enkelte ting kan nevnes. En roman av formannen for Antroposofisk Selskaps sentralstyre, Albert Steffen, fikk hard medfart i Vidars januarnummer 1930 – etter Hohlenbergs syn minner den på flere steder om et agitasjons- og propagandaskrift.⁶ Med den store anseelse Steffen dengang hadde på antroposofisk hold, både som lederskikkelse og som dikter, var dette en sikker måte å gjøre seg populær på.⁷

En annen hendelse som uten tvil har bidratt i samme retning, var et intervju i 1933, det året Hitler kom til makten, hvor et av styremedlemmene i Dornach, Guenther Wachsmuth uttaler seg svært positivt til en dansk avis om det nye Tyskland, der førerne har tatt opp problemene på en måte som etter hans mening må avtvinge beundring. Hohlenberg valgte riktignok å ikke offentliggjøre dette i Vidar, men vi kan trygt gå ut fra at han ikke unnlot å ytre seg på andre måter om disse oppsiktsvekkende uttalelsene.⁸ Noe senere bragte tidsskriftet *Das Goetheanum* en erklæring fra Albert Steffen, hvor han forsikret at det ikke besto noen motsetning mellom Antroposofisk Selskap og nasjonalsosialismen, en uttalelse som Hohlenberg måtte betrakte som en beklagelig manøver. Helga Geelmuyden på sin side kritiserte Hohlenberg for hans «Hitler-hat»,

6 Albert Steffen, *Wilweisen*, Dornach og Stuttgart 1929.

7 «Som stilist vann Steffen alt tidleg ord for å vera meister [...] Albert Steffens innsats når det gjeld oppattnyingi av det moderne dramaet, kan ikkje mælast idag [...] Som lyrikar når Steffen så høgt – og djupt – som snaut nokon i vår tid har nådd.» Vidar nr. 10, desember 1934. Dan Lindholm: «Albert Steffen femti år.» (Dan Lindholm skrev dengang på nynorsk.)

«Sein neues Drama ist herrlich, er ist wirklich der Dichter des Mysterientheaters und schafft Bleibendes, geprägt künstlerisch um, was Dr. Steiner gegeben hat, und kann es nur, weil er moralisch in solcher Unantastbarkeit ist, die nicht immer verstanden wird. [...]» (Hans [Steffens] nye drama er herlig, han er virkelig mysterieteaterets dikter og skaper noe blivende [noe av varig verdi], omstøper kunstnerisk det som Dr. Steiner har gitt, og kan det bare fordi han er så moralsk uangriplig, noe som ikke alltid blir forstått. [...]) Brev fra Marie Steiner til Helga Geelmuyden, Dornach 24. April 1934. Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, arkivet. (Overs. T.C.)

8 Intervju med Wachsmuth i *Extrabladet*, København 6.6.1933. Hendelsen var imidlertid ikke årsak til at Hohlenberg frasa seg vervet som generalsekretær, slik det fremstilles hos Uwe Werner: *Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus*, München 1999, s. 37. Som ovenfor nevnt, trådte Hohlenberg tilbake i 1931, altså to år før intervjuet med Wachsmuth.

og beklaget seg i brev til Marie Steiner over hans artikler i tidsskriftene.⁹

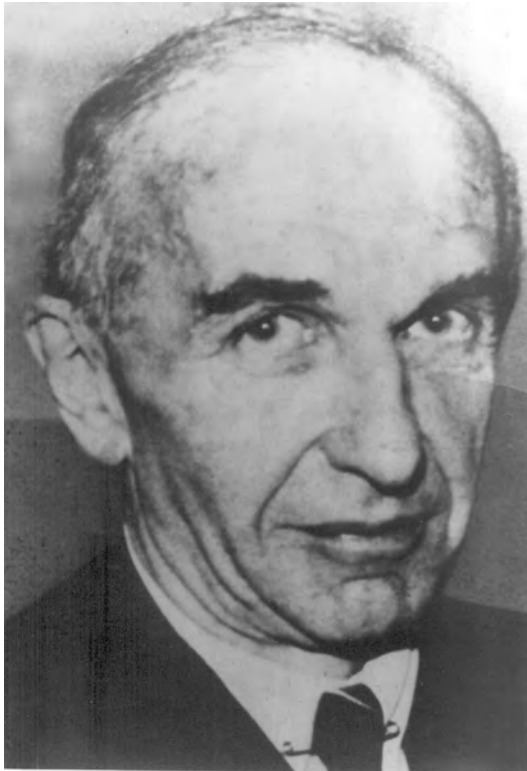
Og det som trakk Hohlenberg inn i åpen strid, var nettopp måten han benyttet tidsskriftene på – Vidar som han var suveren redaktør av og Alf Larsens *Janus* hvor han som den viktigste medarbeider også i stor grad preget bladet med sine synspunkter på tidens brennende spørsmål. Som ovenfor nevnt, hadde han tidlig tatt avstand fra Mussolini og hans bevegelse. Allerede fra slutten av 1920-årene, aller først i Vidar, advarte han i den ene artikkel etter den andre på det kraftigste mot bolsjevismen, fascismen og nazismen, voldsideologiene som kneblet friheten der de fant grobunn. *Janus* fulgte fra starten i 1933 samme kurs.

Mot slutten av året 1935 ble Antroposofisk Selskap i Tyskland forbudt – det var internasjonalt innstillet, opprettholdt forbindelser med utenlandske frimurere, jøder og pasifister, het det, og Steiners undervisningsmetoder som rettet seg mot enkeltmennesket hadde ingenting med de nasjonalsosialistiske oppdragelsesprinsipper å gjøre. Antroposofene var statsfiender.¹⁰ En protest til den tyske utenriksminister fra landsrådets syv medlemmer på vegne av det norske selskapet var naturligvis forgyves. (Landsrådet fungerte som styre for Antroposofisk Selskap i Norge 1934-36.)

Forbudet førte derimot til en reaksjon som kom til å bli mer virkningsfull, riktignok bare innenfor den antroposofiske bevegelsen i Norge og delvis i våre naboland. I siste hefte av Vidar 1935 skrev Hohlenberg et opprop, der det het at siden det ikke lenger kunne utgis noe antroposofisk tidsskrift i Tyskland, ville Vidar, som det eneste antroposofiske tidsskrift i Norden, i den utstrekning det viste seg mulig, betrakte seg som organ for bevegelsen i Tyskland, «så lenge dens

9 «[...] Ich hatte schon Hohlenberg gegenüber Unzufriedenheit geäußert darüber, dass er «Vidar» benutzte um seinem Hitlerhass Luft zu schaffen [...]» Brev fra Helga Geelmuyden til Marie Steiner 16. april [u.å., 1935]. Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, arkivet.

10 Under 15.11.1935 gjengir tyske aviser forordningen av «die Geheime Staatspolizei» (Gestapo) om oppløsning av Antroposofisk Selskap i hele riksområdet og forbud mot enhver videre virksomhet.

Johannes Hohlenberg (1881-1960).

Hohlenberg. En større korrespondanse frem og tilbake mellom Marie Steiner og Hohlenberg resulterte til slutt i en avtale om at partene skulle møtes og legge frem sine synspunkter, med sikte på en løsning av konflikten. Som deltagere hadde Hohlenberg tenkt seg fru Steiner og ham selv, styret i Vidarforlaget, og kanskje også noen representanter for abonnentene og leserne. Da Marie Steiner foreslo å utnevne Conrad Englert til sin fullmektige ved samtalen, erklærte Hohlenberg at han ikke hadde noe imot dette hvis hun anså Englert for egnet, men tilføyet at han betvilte dette: Englert var allerede involvert i forskjellige stridigheter i Norge og derfor ikke på noen måte upartisk.¹³

Et møte uten resultat

På møtet som fant sted utpå sommeren 1936, deltok Englert, Hohlenberg og medlemmer av Vidarforlagets styre. Som et av de viktigste punktene ble artikkelen av von Gleich tatt opp, og i den sammenheng også stoff som Hohlenberg hadde benyttet om og av Valentin Tomberg, en meget spesiell personlighet som det hadde stått mye strid om. Englert fremholdt at Dornach ikke kunne akseptere at Vidar var blitt organ for Tomberg og von Gleich. – En slik påstand betegner Hohlenberg som tåpelig. Det var flere år siden han hadde publisert noe av Tomberg, og av von Gleich hadde han ikke bragt annet enn den omstridte artikkelen. Den var blitt sendt ham og han hadde funnet den i overensstemmelse med antroposofien og egnet til offentliggjørelse. Ingen hadde innvendt noe hverken når det gjaldt innhold eller form, bare navnet var det blitt klaget over. At von Gleich hadde drevet undergravningsarbeide

egen stemme er kvalt av voldsmakten». ¹¹ Dette ble hurtigst mulig innrapportert med oversettelse til Dornach, og harmdirrende skrivelser ble avsendt derfra. Særlig Wachsmuth kunne nå slippe løs en gjennom lang tid oppsamlet misnøye med Hohlenberg: Oppropet var rystende, det var et uttrykk for redaktørens selvovertvurdering, med dette hadde han ifølge Wachsmuth erklært seg som selvbestaltet talsmann for de tyske medlemmene.

Da det litt senere attpåtil ble publisert en artikkel i Vidar av en antroposof som i selskapskonflikten sto i opposisjon til Dornach, Sigismund von Gleich, var begeret blitt fullt for selskapsledelsen. ¹² Marie Steiner, innehaver av opphavsretten til Steiners verker, truet nå med å trekke tilbake retten til å gjengi foredragene i Vidar, slik de til da fortløpende var blitt bragt i oversettelser av

¹¹ Vidar nr. 10, des. 1935.

¹² Sigismund von Gleich, «Om den rette forståelse af det menneskelige jeg». Vidar nr. 3, mars 1936.

¹³ «[...] Likevel må jeg rent objektivt tvile på at han er den rette mann til det. Han er jo personlig meget sterkt engasjert i de forskjellige stridighetene innenfor det norske selskapet og står på ingen måte uforutinntatt overfor forholdene der. Men jeg vil heller overlate dette spørsmål til Dem og nordmennene. [...]» Brev fra Hohlenberg til Marie Steiner 1.6.1936. (Overs. T.C.) Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, arkivet.

overfor Goetheanum, slik fru Steiner hevdet, var han ikke kjent med.

Englert gikk også inn på eksklusjonene som hadde funnet sted året før, og det han betraktet som et tilbakefall i teosofien av Ita Wegman og hennes tilhengere. Her nevnte han også von Gleich. Likeså reiste han spørsmålet om hva Hohlenberg mente om Tombergs påståtte klarsyn, han hadde jo omtalt Tomberg på en positiv måte.

Til dette siste svarte Hohlenberg at han forsøkte å bedømme alt positivt. Det Tomberg skrev hadde interessert ham, hvorvidt han var åndsforsker interesserte ham derimot ikke, og det kunne ikke falle ham inn å dømme om det. Hva de ekskluderte angikk, betraktet han ikke den ene siden som sort og den andre som hvit. Han visste av egen erfaring hvor lett det var å komme på det sorte brett og bli beskyldt for å være tilhenger av Aleksander den Store og lignende tøv. (Denne betegnelsen brukte Englert gjentatte ganger om Ita Wegman.) Hohlenberg kunne ikke innse hvorfor man skulle støte slike mennesker fullstendig bort. Og når det gjaldt Vidar, hadde det aldri vært selskapets organ i egentlig forstand, men et organ for fritt åndsliv. På et spørsmål fra Englert om Hohlenberg også kunne ha antatt en artikkel fra en teosof, fikk han dette bekræftende svar: Ja, hvis den var basert på Steiner og forøvrig god.

Å unngå politikk var ifølge Hohlenberg en umulighet slik forholdene hadde utviklet seg, hvis man da i det hele tatt ville delta i det som foregår i verden. De som regjerte gjorde alt til politikk, pedagogikk og alle andre ting. Han hadde aldri skrevet ut fra politiske, men alltid fra saklige synspunkter. Steiner hadde riktignok fastsatt i statuttene at det ikke var selskapets oppgave å beskjeftige seg med politikk. Men det var noe helt annet. Som antroposof hadde man ikke bare rett, men likefrem plikt til å ta opp dagens brennende problemer og behandle dem. Han spurte også om det var kjent at noen i Tyskland hadde lidt skade ved hans artikler, men Englert visste ikke om noe tilfelle hvor det hadde forekommet. Endelig kom det en anklage fra Englerts side som visstnok ikke tidligere var blitt åpent fremsatt, nemlig at Hohlenberg hadde drevet selskapspolitikk ved å ta inn artikler av Otto Morgenstierne.

Dette ble totalt avvist av Hohlenberg – artiklene hadde ikke med ett ord berørt den aktuelle konflikten.¹⁴ Det bør imidlertid tilføyes at Hohlenberg og Morgenstierne var gode venner, og hadde sammenfallende syn på den enkeltes rett til fritt å få utfolde sine initiativer, likesom begge forfektet de antroposofiske gruppenes autonomi og den enkeltes frie initiativ.

Tross et mange timer langt utmattende møte kom det ikke noe resultat ut av forhandlingene. Hohlenberg hadde sagt seg villig til ikke mer å bringe artikler av von Gleich siden dette vakte slik uvilje, men dette like lite som Hohlenbergs øvrige redegjørelse for sine standpunkter kunne tilfredsstille Englert. For ham dreiet det seg ikke om uunngåelige innrømmelser for å kunne føre tidsskriftet videre. Her måtte foreligge en innsikt i det han betegnet som «det foreliggende prinsipielt moralske problem». Det var et erkjennesspørsmål. Og hvem som representerte moralen og sannhetens erkjennelse behøvde ingen å tvile på.

Tidsskriftet Vidar og Vidarforlaget rammes

Til god støtte for sin representant i Norge, Conrad Englert, gjennomførte Marie Steiner nå sitt definitive forbud mot å bringe oversettelser av Steiner i Vidar. Hohlenberg svarte med å gjengi innholdet av foredragene, noe som gav langt mere arbeide. Dette kunne ingen hindre ham i, men at han omgikk fru Steiners forbud på denne måten, ble tatt meget ille opp. Han oppgav da også denne praksis etter vel et års tid. Men gjennom lang tid ble følgende krav, nærmest som en fast formel gjentatt i rundskrivene fra generalsekretæren: Hohlenberg skulle snarest fjerne ordet antroposofi i tittelen på Vidar. Hohlenberg på sin side fant ingen grunn til å rette seg etter dette som han så på som et helt urettmessig forsøk på overstyring.

Sin holdning i slike spørsmål hadde han gitt klart uttrykk for allerede flere år tidligere, bl.a. i et brev til Einar Lunde fra 1931. Det året frasier han seg vervet han hadde hatt siden 1923 som generalse-

14 Referat av møte i Vidarforlaget torsdag 25. juni 1936. Tilstede: Hohlenberg, Englert, Poulsen, Wille, fru Egeland, fru Kjelstrup, frk. Lange-Nielsen, frk. Rasmussen. Ref. fra Englerts side: Antr. Selskaps arkiv. Ref. fra Vidarforlaget, Alexandra Morgenstiernes samlinger, ASA.

ekretær i det danske selskapet. Et rykte om at han skulle være kandidat til stillingen som leder for det norske landsselskapet, tilbakeviser han med ettertrykk – det forekom ham enda mindre attraktivt her enn i Danmark. Videre uttaler han den mening at det ikke bør legges hindringer i veien for noen som vil og kan utrette noe. Og i så måte er det bedre muligheter utenfor selskapet enn innenfor. Selv ville han ikke, hvis han fant det riktig, la seg avholde fra å holde foredrag, idet han «hverken agtede at spørge selskabet om lov eller lade mig mine emner foreskrive. [...] Man er her kommet ind på et fagforeningssystem med arbejdsmonopol osv.»¹⁵ Og i et brev til sakfører Poulsen, en av Vidarforlagets og tidsskriftets sterke støtter, skriver han i 1936, med spesielt henblikk på truselen mot Vidar: «Det vilde dog være for galt om Steiners værk skulde misbruges på den måde og alt det der er udrettet gennem Vidar pludselig skulde ophøre, bare fordi man ikke ønsker at danse efter de tre menneskers pibe.»¹⁶

Vidar fortsatte nå å utkomme med uendret undertitel: Nordisk tidsskrift for antroposofi, samfundsliv og pedagogikk, tross de stadige angrep på redaktøren og Vidarforlaget, utgiveren av bladet. Mange sa opp sitt abonnement i lojalitet mot selskapsledelsen, men etter hvert kom det også en del nye til som demonstrerte sin støtte til Hohlenberg. Da Englerts påbud ikke førte frem, besluttet selskapet å starte et nytt tidsskrift som «svare til bevegelsens behov» og som dermed kunne utkonkurrere Vidar.¹⁷ Dette organet skulle hete Mennesket, Tidsskrift for vår tid. Prosjektet fikk imidlertid ingen betydning for Vidars fortsatte eksistens, da det ikke ble realisert før i 1946, og da som en fortsettelse og utvidelse av Meddelelser fra Rudolf Steinerskolen, mens Vidar opphørte allerede i 1940 på grunn av den tyske okkupasjonen.¹⁸ Derimot besluttet man i 1939 å etablere et forlag med navnet Mennesket. Dette skulle overta Vidarforlagets funksjon som formidler av antropo-

sofisk litteratur, og Leif Wærenskjold ble valgt som redaktør.¹⁹ Her skulle da utgis publikasjoner om antroposofi. Første bok på dette forlaget ble utgitt samme år som det nye forlaget ble realisert.²⁰ Initiativet til å frata Vidarforlaget formidlingen av antroposofisk litteratur ble også nå effektivt fulgt opp av Marie Steiner, som ved begynnelsen av året 1940 meddelte forlagets formann at bøker fra Philosophisch-Anthroposophischer Verlag heretter bare ville bli levert til forlaget Mennesket. Begrunnelsen gikk ut på at «et samarbeide med Vidarforlaget er blitt en indre usannhet, fordi det arbeider mot oss [d.v.s. styret ved Goetheanum og selskapets ansvarlige funksjoner] og mot våre bestrebelse ved skjerpning av bevisstheten å høyne vårt selskaps etiske nivå».²¹

En generalsekretær med makt

I de pågående stridigheter sto Englert sterkt. Han hadde gjennom mange år vært bosatt i Norge, hvor han ved sitt ekteskap med Elisabeth Faye var blitt svoger til Christian Smit d.e. og dermed knyttet til en innflytelsesrik familie som tellet flere fremtredende antroposofere. Både dengang og senere under sitt virke som skolegrunnlegger og redaktør i Sveits, da han besøkte Norge i feriene, hadde han fått ry for sine foredrag. Ut over personlig prestisje fikk han som generalsekretær også reell makt – oppslutningen om ham økte til et overveldende flertall ved de årlige valg etter 1936.²² I sitt lederskap fikk han en uforbeholden støtte fra det antroposofiske sentrum, de tre styremedlemmene i Dornach, hvor fremfor alt Marie Steiner sto last og brast med ham.

Av stor betydning var også at Englert fikk den visstnok enestående mulighet å kunne skjøtte sitt verv som generalsekretær på heltid – økonomisk

19 Medd. til medl. 28.2.1939. Vidagr. bibl.og arkiv, ASA.

20 Iflg. Meddelelser til medlemmene, underskrevet Englert og datert 29. august 1939; Forlaget «Mennesket» har nettopp utsendt Rudolf Steiner: Åndsvidenskapen og sjelslivet. Oversatt av Th. Laurantz.

21 M. Steiners skrivelse 11.1.1940. Ref. fra Meddelelser til medl. mars 1940. Vidagr. bibl. og arkiv. ASA.

22 Referater fra landsmøter i ASN: Valget høsten 1936: 77 mot 41, ca. 14 stemte ikke, 1937: 109 for, 15 mot, 1938: 87 for, 4 mot, 11 blanke, 1939: 88 for, 12 for andre, 12 stemte ikke. Oslogrubbens og Vidargrubbens arkiver, ASA.

15 Brev fra Hohlenberg til Einar Lunde 17.10.1931. ASA.

16 Brev fra Hohlenberg til Sigurd Poulsen, 30.4.1936. ASA.

17 Meddelelser til medl. 25.11.1937, og 21.1.1938. Oslogruppens arkiv, ASA.

18 Mennesket. Pedagogisk-kulturelt tidsskrift, 1946-1976.

sikret gjennom bidrag kunne han bruke all sin tid og kraft på foredrag og på administrasjon, hvor utarbeidelsen av sirkulærer synes å ha vært høyt prioritert. Disse skriftstykkene som kunne fylle mange sider og ble sendt ut til alle medlemmene, ble av generalsekretæren benyttet til talerør, her hersket det absolutte meningsmonopol. Hertil kom at Englert foruten tilslutningen fra et flertall av medlemmene også ble støttet av en del unge, fremadstormende antroposofier hvorav en del i usedvanlig grad hadde både det muntlige og skriftlige ord i sin makt, folk som Ernst Sørensen, Leif Wærenskjold, Øistein Parmann og flere. På den andre siden kan nevnes at opposisjonen manglet et slikt samlende midtpunkt som Englert representerte; Otto Morgenstjerne fikk ikke udelt støtte, og Hohlenberg

var etter alt å dømme hverken interessert i eller egnet til noen slags lederposisjon. Andre kunne det knapt være tale om.

Vi skal imidlertid gå noen år tilbake for å få en bedre bakgrunn for de senere dramatiske hendelsene, og ikke minst se nærmere på Englerts rolle under denne oppladningen, slik den er dokumentarisk belagt først og fremst i hans rundskriv. Der ble en rekke saker hvor de som sto ham og hans linje imot, Vidargruppen, Vidarforlaget, Hohlenberg og særlig Otto Morgenstjerne, nærmere beskrevet og bedømt. Også den sistnevntes administrasjon av Eurytmeum tok Englert opp til behandling, lenge etter at institusjonen var blitt nedlagt. Ω

(Del II av artikkelen kommer i neste nummer.)

«De døde skylder man bare sannheten»

Et kritisk blikk på Conrad Englert (II)

Terje Christensen

Første del av artikkelen stod i Antroposofi i Norge 2-2012.

Så sent som i sirkulære av 21. februar 1938 var Otto Morgenstjerne hovedtema – av skrivelens 7 sider gjaldt de 5½ et register over hans påståtte forgåelser: Morgenstjerne skulle ha henvendt seg til Centralpasskontoret for å hindre at Englert som sveitsisk statsborger fikk oppholdstillatelse i Norge. Han hadde, het det videre, latt en utenforstående, Amund Høningstad holde foredrag i Eurytmeum med utilbørlig kritikk av Goetheanum. I forbindelse med forbudet mot Antroposofisk Selskap i Tyskland hadde han dertil vist sin selvovervurdering og manglende dømmekraft ved å søke audiens hos Hitler. Rundskrivet kunne også meddele at han hadde slått et aktet eldre medlem i hodet og ved denne adferd skandalisert bevegelsen. I tillegg til alle disse anklager om konkrete handlinger inneholdt rundskrivet også en karakteristikk av Morgenstjerne og påstander om hans motiver og ambisjoner: Morgenstjerne vil være forgrunnsfigur, sies det, «fordi han innerst inne mener at *han* egentlig er den som burde stå i spissen for den antroposofiske bevegelse her i Norge». Og: «Medlemmene blir minnet om at Otto Morgenstjerne i all sin tid har oppstillet sig som «Gegenkaiser» mot enhver ansvarsbevisst ledelse av Det Norske Antroposofiske Selskap.» Av den utførlige om-

tale kunne enhver danne seg en dom om hvordan «det frie initiativ» lever seg ut lettsindig og ansvarsløst, og Englert nevner den skremmende mulighet at «private» aspirasjoner gang på gang skal utløse anarkiske situasjoner hvis følger ingen vil bære.¹

Men generalsekretæren gikk enda lengre, han gjengav deler av privat korrespondanse i samme sirkulære. Således siterer han fra et brev han selv hadde sendt Morgenstjerne, som anklages for å ha drevet en propaganda- og reklamemetode uforenlig med antroposofiens verdighet. Englert foreholder også mottageren det han mangler: «Uhildet selviakttagelse, streng selvkontroll og ubønhørlig selverkjennelse ved stadig konfrontasjon med våre handlingers virkninger gjør at enhver blir stillet på den plass i det hele som tilkommer ham [...]» Videre i samme tone: «Nei, kjære hr. Morgenstjerne, vi må nok finne oss i at vår bevegelses moralske og saklige substans virker slik at vi blir konfronterte med våre ords og handlingers konsekvenser.» Likeså antyder han – på grunn av et rykte – at Morgenstjerne muligens blir drevet av sterke misjonsfølelser på grunnlag av fantasier om en tidligere inkarnasjon. Og han siterer fra et brev fra Marie Steiner til Morgenstjerne (som hun må ha sendt gjenpart av til Englert): «Gid De, hr. Morgenstjerne, ville forsøke å innse ett og annet og med god vilje ta Deres karma på Dem

¹ Rundskriv til medl. av ASN dat. 21. febr. 1938.

Conrad Englert (1899-1945).

selv, da ville det også forme sig på en positiv måte.»

En tid etter, i april samme år da Englert befinner seg i Dornach, kommer det en kort hilsen fra ham til Morgenstierne:

«Da jeg er nødt til å referere for styret her de siste meddelelser om Antroposofisk Selskap i Norge, burde jeg vite om det forholder sig så at herr Otto Morgenstierne henholdsvis fru Astrid Morgenstierne har forsøkt å få Hønningstad til å anlegge sak mot mig på grunn av den passus i meddelelserne som vedrører ham.

Dersom jeg ikke får svar innen rimelig tid går jeg ut fra at det forholder sig så. Jeg reiser herfra 1. Mai. C. Englert (sign.)»²

Morgenstiernes kommentar er gjengitt i samme kilde:

«På disse henvendelser har herr Englert ikke fåt noget svar, likeså litt som på sit produkt av 23/1 1937. Jeg iallfall svarer ikke på denslags. Men jeg setter her fingeren på at han i disse sine breve hvori han som selskapets generalsekretær i en høitidelig tone henvender sig til et medlem, på grunnlag av løse rykter og bakvaskelser sikter ikke bare ham, men i det siste brev også et annet medlem, det første medlemms hustru, for ting som savner ethvert grunnlag i virkeligheten. En forfølgelse av motstandere som den vi her ser, som ingen hensyn kjenner – heller ikke hensynet til sannheten – skulde mindst av alt finne jordbund innen vort selskap, hvor hensikten ikke hel- liger midlet.

Det Antroposofiske Selskap som har git denne brev- og cirkulæreskriver al makt over sit arbeide i Norge, har nu ordet. Gulleråsen, Vestre Aker i mai 1938. Otto Morgenstierne.»

Og i samme henvendelse til medlemmene gjengis i oversettelse hovedpunktene av et brev til Dornach-styrets formann, Albert Steffen fra Morgenstiernes hustru, Astrid Morgenstierne, der hun imøtegår diverse av Englerts anklager: Den påståtte aksjon for å hindre at Englert fikk oppholdstillatelse, har sin bakgrunn i en konsultasjon Morgenstierne hadde med centralpassjefen i et forretningsanliggende på vegne av en klient. Da den var avsluttet, ble det tatt opp hvordan det

2 Brev fra Conrad Englert til Otto Morgenstierne. Dat. 14.4.1938, gjengitt i et brev til medlemmene fra O. Morgenstierne, mai 1938. Alexandra Morgenstiernes samlinger, ASA.

forholdt seg med Englerts oppholdstillatelse, og dette spørsmålet foreslo Morgenstjerne å fremlegge for de antroposofiske institusjoner som arbeidet i Oslo. Personlig hadde han ingen interesse av en virksomhet i Oslo fra Englerts side, «hvad man muligens ikke kan billige, men dog forstå etter Englerts hensynsløse kamp mot herr O.M. og Eurytmeum».

Den «utenforstående» som hadde fått benytte Eurytmeums talerstol til en etter Englerts mening utilbørlig omtale av Goetheanum, var Amund Hønningstad, kjent som redaktør og for sin foredrags- og debattinstitusjon Fritt Forum. Etter et besøk i Dornach holdt han et foredrag med tema Goetheanum som kulturimpuls. Her hadde han betegnet Goetheanum som et virkelig kultursentrum, men fremførte også en del kritikk. Med dette hadde Morgenstjerne ifølge Englert vist seg uskikket som leder for Eurytmeum, når han stilte det til rådighet «som skueplass hvor en psykoanalytisk sterilisert jyping som Hønningstad upåttalt får lov til å vrøvle iveri om antroposofien, Rudolf Steiner og Goetheanum»!

Det som hevdes i Englerts sirkulære om en henvendelse for å få audiens hos Hitler har vært basert på upålitelige kilder. Det virkelige forhold var at Morgenstjerne ønsket å tale med en av de tyske ministrene, helst Rudolf Hess, «førerens stedfortreder», i forbindelse med forbudet mot Antroposofisk Selskap i Tyskland i 1935, idet Hess var en av nazi-lederne som hadde vist en viss sympati med bevegelsen.³ Hermann Poppelbaum, som da var formann i det tyske landsselskapet og derfor hadde alle selskapets forhandlinger med myndighetene i sin hånd, var blitt konsultert på forhånd av Morgenstjerne og hadde uttalt at ethvert tiltak i den retning måtte hilses velkommen. Det måtte imidlertid gjøres helt ut på eget initiativ, noe Morgenstjerne var fullstendig inneforstått med. Når det gjelder påstanden om at Morgenstjerne i en offentlig forsamling skulle ha slått «et annet ansett gammelt medlem av vårt selskap i hodet», ville det jo, dersom dette hadde medført riktighet, ikke bare ha skandalisert selskapet som En-

glert sier, men dertil ha ødelagt utøverens gode navn og rykte. Men også her er bildet fortegnet. Det som fant sted, var etter flere troverdige øyenvitners erklæring, deriblant Bokken Lassons, at Einar Lunde, idet han gikk opp mot Morgenstjerne som talte på podiet, hadde løftet armen på en måte som om han ville holde ham for munnen, og ved en avvergende motbevegelse hadde da Morgenstjerne, idet han fortsatte å tale, truffet Lunde på kinnet med noen papirer han holdt i hånden. I en skrivelse til Vidargrubbens medlemmer betegner Bokken Lasson og Marie-Louise Rygge Englerts fremstilling av episoden som «forvansket». Han burde vite, heter det videre, «at uttrykket «slå en i hodet» betyr noe annet enn å daske en på kinnet med noen papirer. Ellers kjenner han ikke valørene i det lands sprog, som han representerer».⁴

I sistnevnte skrivelse tas det forøvrig avstand fra Englerts sirkulære i dets helhet – brevskriverne anser både innhold og form som «uforenlig med en generalsekretærs verdighet». De protesterer mot «at en slik ånd og tone får innpass og blir godkjent innenfor det antroposofiske selskap». Englerts rundskriv virker som en personfølgelse, og det skader antroposofiens sak både innad og utad.

Også Hohlenberg reagerer med en skriftlig kommentar, henvendt til medlemmene.⁵ Han påtaler at Englert benekter å ha kommet til Norge som Dornachs representant, til tross for at han selv betegner seg slik i et brev, og at Marie Steiner likeledes i et brev nevner at Englert kom til Norge som Dornachstyrets representant og av samme styre fortsatt betraktes som sådan. Et slikt forhold er ifølge Hohlenberg i strid med grunnlaget for generalsekretærstillingens opprettelse – innehaveren har som oppgave å være landsselskapets talsmann overfor Dornach.

Om det siterte brevet i Englerts sirkulære sier Hohlenberg at det ikke bare er «høyst uforskammet i sin tone, men inneholder påstande om hvis positive urigtighed Englert forlængst er underret-

4 Til Vidargrubbens medlemmer fra Bokken Lasson og Marie-Louise Rygge, 5. mai 1938. Vidargr. bibl. og arkiv.

5 Fra Hohlenberg til medlemmene av det norske antroposofiske selskap, København 26.3.1938. Vidarforlaget, arkiv.

3 Nærmere om dette, se Uwe Werner: *Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus*, München 1999, s. 89 o.a.st.

Erik Trummler (1891-1983).

tet. Der findes blandt meget andet nogle udtalelser om Hønningstad af en sådan art at det eneste naturlige svar fra dennes side vilde være et saganlæg for injurier». Om brevet fra Marie Steiner til Morgenstjerne som gjengis i rundskrivet, heter det: «Det tilkommer intet menneske at appellere til et andet menneskes «karma» for derigennem at udøve et tryk på hans handlinger. Allerhøjest kan det gøres i meget intime forhold mellem menneske og menneske, – da kommer det i hvert fald ikke andre ved, – men i breve der er bestemt til cirkulation blandt udenforstående er den slags ikke på sin plass. Og offentliggjørelse af et brev der inneholder sådanne udtalelser er en utilgivelig taktløshed, der diskvalifiserer den der gjør sig skyldig deri til stillingen som selskabets representant overfor offentligheten.»

«Ukontrollert» møtevirksomhet, Vidarforlagets økonomi m.m.m.

Blant de mange anklager som rettes mot Otto Morgenstjerne i Englerts sirkulære, er også den at han hadde holdt møter på sitt sakførerkontor med foredrag av en tysk antroposof om biologisk-dynamisk jordbruk. Ifølge Englert noe helt utilsattelig – de var blitt avertert i avisene og følgelig offentlige. Foredragsholderen herr Faig omtales av Englert som «angivelig» havebrukslærer ved Waldorfskolen i Stuttgart, og en innhentet uttalelse fra Guenther Wachsmuth går ut på at han «etter våre lister ikke engang hører til Forsøksringen» [for biologisk-dynamisk arbeide]. Nå viste det seg at Faig virkelig var lærer i havebruk ved Waldorfskolen, videre at han dertil var medlem av forsøksringen, og at han hadde virket i det biologisk-dynamiske landbruk helt siden 1929. Ellers fastslår Morgenstjerne at han ikke kan anerkjenne noen rett hverken for generalsekretæren eller noen annen til å «nekte» foredrag, enten om dette eller andre emner. Vel å merke under forutsetning av at vedkommende opptrer i eget navn, ikke på vegne av noen institusjon som er forbeholdt retten til å gi tillatelse. Og her hadde

det bare vært tale om sammenkomster av helt privat karakter.

Av andre saker som engasjerer generalsekretæren, er Vidarforlagets økonomi og eierforhold, spørsmål som han tar opp gjentatte ganger, dels i sine sirkulærer, dels i brev til forlaget. Til tross for at det tidligere er redegjort for dette, hevder Englert i ett av disse rundskrivene at det er forlagsstyret som eier og utgir Vidar, ettersom et lån til å dekke tidsskriftets underskudd er garantert av enkelte styremedlemmer.⁶ Til dette anfører Lydia Egeland som regnskapsfører at garantien er et helt personlig forhold mellom de enkelte garantister, og ingenting har med eiendomsrett å gjøre: «Der finnes vel ingen hjemmel for den påstand at man eier de foretagender man støtter. I så fall måtte den ramme nesten alle antroposofiske foretagender.» Forøvrig henvises til brev fra Vidarforlaget der Englert tilbys, ved henvendelse til kontoret, «å få alle de opplysninger om forlagets økonomiske stilling som han måtte ønske. Denne adgang har han imidlertid ikke benyttet».⁷ Men ikke nok

⁶ Rundskriv u.d., men visstnok fra juni 1937.

⁷ Til medl. av AS fra Lydia Egeland på Vidarforlagets vegne, Oslo, 5. nov. 1937. Oslogr. arkiv, ASA.

med dette – nye henvendelser om samme sak fulgte de neste par år, til dels fra medlemmer som hadde fått dette i oppdrag av Englert.

Mot Erik Trummler og Christian Morgenstierne Et foredrag med konsekvenser

Enda en årsak til kontrovers ble Erik Trummler. Som før nevnt, hadde det allerede tidlig kommet til uoverensstemmelse mellom ham og Englert angående arbeidet med ungdomsseksjonen ved Goetheanum. At Englert følte seg personlig krenket ved en uttalelse av Trummler, gjorde ikke forholdet bedre – det ble aldri glemt. Dertil kom Trummlers medarbeiderskap i Eurytmeum, og musikkveldene han holdt på Morgenstiernes kontor. Da Trummler ved et møte i Vidargruppen ble foreslått til medlem av styret, erklærte generalsekretæren at han ikke ville samarbeide med et styre som hadde innvalgt Trummler. Trusselen førte til at forslaget ble trukket tilbake, etter at dette inngrepet i gruppens frie valg av styre var diskutert.⁸

Mer skjebnesvangre følger fikk en annen sak. Arkitekt Christian Morgenstierne hadde lenge ansett Englert som uegnet til å representere selskapet, og før nytt valg i 1939 fremsatte han et forslag om at Englert ikke burde gjenvelges. Da valget gikk i Englerts favør, meldte han seg ut av Vidargruppen og selskapet. Litt senere, i februar 1940, fikk han anledning til, i foredrags form å gjøre rede for årsakene til at han trådte ut. At han fikk tillatelse til det, såvel som selve innholdet i foredraget, ble viktige utløsende faktorer for at spenningen og motsetningene i det norske selskapet som hadde gjort seg gjeldende i flere år, nå førte ut i en total krise.

Christian Morgenstierne hadde gitt foredraget tittelen «Hvorfor jeg blev antroposof, hvorfor jeg er antroposof, og hvorfor jeg nu må tre ut av Antroposofisk Selskap». Etter sine snart 25 år i Vidargruppen og selskapet mente han at medlemmene hadde krav på å få vite hvorfor han demonstrativt trådte ut. Foredraget inneholdt kritikk av forskjellige forhold, således hadde han innvendinger vedrørende det arkitektoniske og det konstruksjonsmessige både mot den første og særlig mot den andre Goetheanum-bygningen, hvor han mente at altfor mange dilettanter hadde sluppet til, med det resultat at Steiners idé ikke hadde kommet tilstrekkelig frem. Likeledes klandret han medlemmene for den autoritetstro og servilitet mange av dem viste overfor ledelsen. Med sin uttreden protesterte han mot det han kalte Englerts hjemlige åndstyranni og styret i Dornach som ikke bare tillot, men direkte understøttet dette tyranniet. Og han tok særskilt avstand fra Englerts skriverier i sirkulærene til medlemmene og den form for angrep som generalsekretæren benyttet seg av i første rekke mot Otto Morgenstierne, men også mot Hohlenberg og andre.⁹ I brevet hvor han meldte seg ut, betegnet Christian Morgenstierne selskapet som en ny pavekirke, og denne utartning hadde generalsekretæren og styret i Dornach skylden for. Om dette skriver Englert i en meddelelse til Vidargruppens medlemmer: «Istedenfor øieblikkelig å vise denne helt igjennem uvederheftige og objektivt usanne påstand tilbake som en krenkelse av selskapet og selskapets ansvarlige funksjoner, blir dette brevet tatt imot uimotsagt.» Men ikke nok med det, brevskriveren får holde et foredrag om de samme ting som kommer til uttrykk i brevet. Og Englert konkluderer med at Vidargruppens styre ved sin handlemåte anerkjenner disse beskyldningene.¹⁰

**Landsselskapet nykonstitueres
Splittelse også i Norge**

I samme sirkulære siteres den tidligere nevnte meddelelse fra Marie Steiner til Vidarforlagets formann om at Philosophisch-Anthroposophischer Verlags bøker ikke lenger vil bli sendt til Vidarforlaget. Sirkulæret underretter også om at Oslo gruppens styre har besluttet å «avbryte ethvert samarbeide med Vidargruppens nuværende styre». Litt senere fulgte brev fra Englert om at fru Bugge-Schulrud, formannen i Vidargruppens styre nektes å gjengi foredrag av Steiner på offentlig-

Landsselskapet nykonstitueres Splittelse også i Norge

I samme sirkulære siteres den tidligere nevnte meddelelse fra Marie Steiner til Vidarforlagets formann om at Philosophisch-Anthroposophischer Verlags bøker ikke lenger vil bli sendt til Vidarforlaget. Sirkulæret underretter også om at Oslo gruppens styre har besluttet å «avbryte ethvert samarbeide med Vidargruppens nuværende styre». Litt senere fulgte brev fra Englert om at fru Bugge-Schulrud, formannen i Vidargruppens styre nektes å gjengi foredrag av Steiner på offentlig-

9 Foredrag av Chr. M. i Vidargruppen 6.2.1940. Antr. Selskaps arkiv. – Meddelelser til medlemmer av Antr. Selskap i Norge, underskrevet Conrad Englert 15.2.1940. ASA.

10 Skrivelse fra generalsekretæren til medlemmer av Vidargruppen, 15.2.1940. Gjengitt i rundskriv dat. mars 1940. ASA.

8 Vidargruppens forh.prot. 1940.

lig møte. Ved en annen anledning meddelte fru Bugge at Englert hadde uttalt at før Trummler tok tilbake det han hadde sagt kunne heller ikke han brukes som foredragsholder av Antroposofisk Selskap. Fru Bugge leste opp de opprinnelige lovene (endringene gjennom årene står protokollert). Det fremgår av dem at gruppen er autonom og at man ikke har rett til noen inngripen såfremt det som foretas ikke står i strid med Allgemeine Gesellschafts statutter.¹¹ Snart fulgte også generalsekretærens faktiske brudd med Vidargruppens styre, hovedsakelig begrunnet med at styret ved å tillate Chr. Morgenstiernes foredrag hadde gjort Vidargruppen til «skueplass for en selskapsfiendtlig handling».¹²

Det neste og avgjørende skritt mot en fullstendig splittelse ble tatt på landsmøtet den 1.11. 1940, da det ble besluttet med stort flertall – 90 mot 25 stemmer – og uten diskusjon å oppløse Antroposofisk Selskap i Norge ifølge forslag i innkallelsen. Deretter konstituerte forsamlingen det norske landsselskap påny. I rundskriv ang. nykonstitusjonen heter det under punkt 4 at i og med landsselskapets oppløsning «er selvfølgelig også samtlige tidligere grupper oppløst». Og: «Gruppene konstituerer sig derfor likeledes på ny.»¹³

I en etterfølgende skrivelse til Vidargruppens styre, antagelig fra Hans Krag, fremholdes det motsatte syn: «[...] Det er nemlig helt klart at de enkelte grupper ikke er oppløst ved eller engang berøres av det faktum at det tidligere landsselskap er oppløst. For de enkelte antroposofiske arbeidsgrupper her i landet hadde allerede bestått og virket i mange år – ialfall gjelder dette Vidargruppen og Bergensgruppen – da de etter dr. Steiners forslag i 1923 besluttet at slutte sig sammen i et landsselskap. Denne sammenslutning i en

landsorganisasjon har imidlertid aldrig ophevet de enkelte, lokale arbeidsgruppers selvstendige eksistens som suverene grupper med sine egne statutter og hver sin selvstendige virksomhet som organ for det almene Antroposofiske Selskap [...] At «konstituere sig på ny» har de etter dette ingen grunn til. For de består urokket og uforandret av det som er sket og bør bare fortsette sit arbeide rolig og uforstyrret uten på nogen måte at la sig forvirre av de Englertske manøvrer.»¹⁴ En lignende mer kortfattet protest ble sendt til Bergensgruppens medlemmer, underskrevet av syv av gruppens medlemmer.¹⁵

Ved at Vidargruppen og mange som tilhørte andre grupper inntok dette standpunkt, ble de stående utenfor det nykonstituerte selskapet og uten formell kontakt med Dornach. For å unngå et slikt brudd i forbindelsen med sentrum, valgte en del medlemmer enkeltvis, deriblant Otto Morgenstierne, Alf Larsen og Erik Trummler å tre ut av Vidargruppen og bli frittstående medlemmer, direkte tilknyttet Dornach.

Mot slutten av året 1940 henvendte Englert seg til Telegrafverket og sa opp Vidargruppens telefon – den skulle overføres til fru Schulrud-Bugge, da navnet Antroposofisk Selskap Vidargruppen ikke lenger fikk stå i telefonkatalogen. Dette beklager Vidargruppens styre seg over i et brev til Vorstand – det syntes som om Englert med dette ville skape inntrykk av at Vidargruppen ikke lenger eksisterer i det Almene Antroposofiske Selskap. Men å tre ut av dette har gruppen aldri ønsket, heller ikke å bryte med det antroposofiske selskap i Norge. Vidargruppen føler seg forbundet med Rudolf Steiners verk og julestevnet og forholder seg lojalt til styret ved Goetheanum. Den finner derfor ingen grunn til å endre det navn som gruppen nå har hatt i over 20 år.¹⁶

11 8.9.1940. Gen.fors. Vidargr., beretning arbeidsåret 1939-40, det 26. arbeidsår. Vidargr. forh.prot. Vidargruppens bibliotek og arkiv.

12 Fra styret i Vidargruppen til gruppens medlemmer, 2.3.1940. Oslo gruppens arkiv, ASA. – Gen.fors. Vidargr. 8.9.1940, beretning arbeidsåret 1939-40, det 26. arbeidsår. Vidargr. forh.prot.

13 Til nuværende og tidligere medlemmer av Antroposofisk Selskap i Norge, undertegnet generalsekretæren u.d., men antagelig nov. 1940. ASA.

14 Til Vidargruppens styre, uten dato og underskrift men trolig nov. 1940, avsender Hans Krag? Av Otto Morgenstiernes etterlatte papirer, utlånt av Magnhild Gutubø.

15 Til Bergensgruppens medlemmer, Bergen 6. nov. 1940, underskrevet av Haakon Flak, Hanne Sofie Jülke, A. Steineger, Johanne Jebsen, O. Johnsen, Karen Julie Jebsen, Paul Jebsen. Samme kilde som foreg.

16 Brev til Vorstand, avs. Oscarsgt. 10, 1. mars 1941, gjenpart uten underskrift, men må trolig være fra Vidargruppens styre. Vidargr. bibl. og arkiv.

Kort etter meddeler fru Schulrud Bugge i et brev til styret i Dornach at hun finner å måtte melde seg ut av det Almene Antroposofiske Selskap. Hun henviser til at hun ble medlem i 1913, det året selskapet ble konstituert, at hun i flere år var formann i Vidargruppen og hadde vært en av gruppens mest aktive foredragsholdere. (Bl.a. hadde hun med sine gjentatte besøk i Mysen skapt grunnlaget for det antroposofiske miljøet der, med Funderuds Folkehøyskole og landets første biologisk-dynamiske gårdsbruk.) Som motiver for sin uttreden angir hun for det første, at Rudolf Steiners budskap etter hennes syn, især hva det kristologiske moment angår, ved Englerts fremstilling og tolkning ikke kommer til sin rett, «slik at man nesten kan si at det blir «forfusket»». Hun finner også at følgene av dette er synlige i hans steile diktatoriske holdning og i hans adferd når det gjelder å sette igjennom sine individuelle meninger, og å bekjempe standpunktene til anderledestenkende. Videre påpeker hun at det befinner seg verdifulle krefter innenfor det norske selskapet som med sine produktive ytelser kunne ha bidratt til dets berikelse og allsidighet. «Jeg vil her bare nevne personligheter som Ingerø, Trummler, Alf Larsen blant flere andre. Særlig de to første ble systematisk nedkjempet og kom ikke til orde hvor Englert bestemte.»¹⁷ En skrivelse ble samtidig avsendt fra Bergensgruppen, med en tilsvarende fremstilling av styrets syn på generalsekretæren og de aktuelle hendelsene.¹⁸ I et brev fra mars 1942 underretter Englert «forhenværende medlemmer av Antroposofisk Selskap» om at alle medlemmer som ikke har meldt seg inn i det norske landselskap og som heller ikke

17 Brev fra Laura Schulrud Bugge til Vorstand, Oslo 9. april 1941. Vidargr. bibl. og arkiv. – Selv skildrer Trummler sin stilling slik: «I Norge skjaltet han [Englert] meg ut. Jeg selv gjorde ingenting for å forstyrre hans kretser. Jeg har alltid med sympati respektert hans personlighet men har alltid ansett hans inngrep i selskapskonflikten som en ulykke, helt fra Wegman-konflikten til «Nachlassverein». Han ble en av hoved-grunnleggerne av denne. Da Conrad Englert foretok sitt store coup overfor Vidargruppen i den verste Gestapo-tiden under krigen, høsten 1941 [skal være 1940], ble jeg frittstående medlem, og påla meg selv den strengeste passivitet. Jeg var blitt en fremmed i selskapet, slik som det artet seg i Norge.» Erik Trummlers samlinger, ASA.

18 Fra styret i Bergensgruppen dat. Bergen 9. april 1941. Foreligger bare i en avskrift. Vidargr. bibl. og arkiv.

vil være frittstående medlemmer nu er «strøket fra medlemslistene i Dornach. De røde kort [vanlige medlemskort] returneres til generalsekretæren i Antroposofisk Selskap i Norge, de blå kort [for medlemmer av 1. klasse] til fru Helga Geelmuyden [...]». Dette under henvisning til brev fra Vorstand 19.7.1941. Videre «gjøres for siste gang oppmerksom på at hverken Vidargruppen eller andre private sammenslutninger heretter er berettiget til å figurere under Antroposofisk Selskap i telefon- og adressekataloger etc. I tilfelle av fortsatt uberettiget bruk av navnet vil offentligheten måtte opplyses om forholdet». Dette kunne ikke være annet enn en lettere kamuffert trussel om politianmeldelse.¹⁹ Mot slutten av året gjentas advarselen, denne gang med formuleringen at «dette er uberettiget og misvisende, og derfor ikke vil bli tålt».²⁰

Hans Krag ny formann i Vidargruppen

Den som nå ledet Vidargruppens kamp mot nyordningen var Hans Krag, som ble valgt til ny formann i Vidargruppen i 1941. Han skrev på etteråret 1942 til Vorstand og fremholdt bl.a. følgende: «I vårt brev av 5. des. 1940 gjorde vi gjeldende, at oppløsningen av landselskapet skjedde under forutsetninger som strider mot vår gruppes statutter og dermed også mot det Almene Antroposofiske Selskaps prinsipper. Nå vil vi tilføye at denne oppløsning også er uforenlig med vår gruppes rettslige og økonomiske forpliktelser ifølge norsk lov.»²¹ I løpet av krigen ble så styret ved Goetheanum

19 Fra Englert til forhenværende medlemmer av Antroposofisk Selskap, 1.3.1942. Brev utlånt av Leif Mathiesen. – Om forholdet virkelig førte til anmeldelse er usikkert, selv om det er på det rene at Englert hadde hatt kontakt med politiet ang. nykonstitueringen osv. I alle fall ble det ikke noen rettssak av dette (slik det feilaktig påstås av Tore Rem i hans Bjerneboe-biografi *Sin egen herre*, s. 199). Ang. en trussel fra generalsekretærens side om å henvende seg til pressen, påpekte Vidargruppens formann Hans Krag i brev av 2. nov. (1942) til landselskapets advokat at landet var i krig og under okkupasjon, og at generalsekretæren måtte være villig til «fullt ut å stå inne for følgene av sine handlinger. [...] Etter dette gjorde generalsekretæren ikke alvor av sin trussel». Sitert i brev fra Hans Krag til Vidargruppens medlemmer 8. januar 1946.

20 Skriv fra Englert, Røa slutten av desember 1942. Samme kilde som foreg.

21 Fra Hans Krag til Vorstand, Drøbak den 24. okt. 1942. Krag's papirer, ASA.

Christian Morgenstierne (1880-1967).

igjen splittet, idet Marie Steiner trådte ut med sin Nachlassverwaltung, institusjonen som skulle ha ansvaret for Rudolf Steiners litterære arv. Dermed brøt det ut åpen strid, og denne gang forplantet konflikten seg også til Norge. Vidargruppen og en del andre medlemmer sluttet seg til «reststyret», Albert Steffen og Guenther Wachsmuth, landsselskapet med Oslogruppen tok parti for Nachlass-siden. Conrad Englert som hadde hatt en sentral rolle ved opprettelsen av Nachlassverwaltung, deltok ikke mer i den nye striden, da han døde mot slutten av året 1945.

Situasjonen hadde dermed endret seg radikalt. Det store flertall medlemmer, i første rekke det nye landsselskapet og Oslogruppen som fulgte Englert i tykt og tynt, hadde ikke lenger ryggdekning fra Vorstand som de gjennom alle disse årene aldri hadde appellert forgjeves til om sympati og støtte. Nå var rollene nærmest byttet om. Vidargruppen kunne ta opp igjen den korrespondansen med Dornach som lenge hadde vært avbrutt.

Våren 1946 får Hans Krag svar fra Wachsmuth på sitt spørsmål om hvorvidt medlemmer var blitt utelukket fra selskapet – strøket fra medlemslistene, som Englert hadde skrevet. Brevet fra Wachsmuth – han opptrer på vegne av styret under Steffens sykdom – gir klar beskjed: Ingen er ekskludert – alle medlemmer som tilhørte selskapet før krigen, blir fortsatt ansett som medlemmer – absolutt ingen er strøket av medlemslistene hos dem.²² To år senere, i 1948, ble som tidligere nevnt, eksklusjonene fra 1935 opphevet.

Striden bilagt uten avklaring

Antroposofisk Selskaps videre utvikling den nærmest følgende tid er delvis behandlet andre steder

22 «[...] so sei festgestellt, dass eben tatsächlich niemand aus der Gesellschaft ausgeschlossen worden ist und dass alle Mitglieder, die vor dem Kriege der Gesellschaft angehörten, auch jetzt alle noch als Mitglieder hier betrachtet werden. Es ist gar niemand bei uns aus den Mitgliederlisten gestrichen worden. [...] Mit herzlichen Grüßen Guenther Wachsmuth.» Brev fra G. Wachsmuth til Herr Krag, 26. april 1946. Krags papirer, ASA.

og hører ikke hjemme her.²³ Det skal bare kort nevnes at det aldri kom til noen virkelig avklaring og gjennomlysning av den langvarige striden. Vidargruppen valgte, etter en del diskusjon, å melde seg inn i det norske landsselskap i 1982. Dette kunne riktignok ta seg ut som en kapitulasjon – man hadde gitt opp å foreta et oppgjør med fortiden, eller var kommet til at det som i løpet av årene hadde stabilisert seg som status quo, likevel måtte aksepteres, uansett rett eller urett.

Forskjellig syn på Englert og hans administrasjon

For en vurdering av Englerts håndtering av de sosiale og selskapsmessige oppgavene han ble stillet overfor, er det naturlig å knytte en del kommentarer til den foregående fremstilling. Et iøyenfallende trekk er den lite tolerante, ja likefrem krigerske holdning han tidlig la for dagen mot mennesker og virksomheter han mente ikke holdt mål. Her benyttet han først sin innflytelse i Dornach, sær-

23 Noe av dette er omtalt i artikler av undertegnede: I Antroposofi i Norge, om Erik Trummler i nr. 2/2002, om Otto Morgenstierne i nr. 1 og 2/2004, og «Litt om striden innenfor Antroposofisk Selskap i Norge» i nr.1/2004. Likeleså i den biografiske artikkel om Johannes Hohlenberg i *Mot strømmen*, Oslo 2011, s. 266-274.

lig hos Marie Steiner, senere også sin posisjon som generalsekretær og forfatter av rundskriv til å fremme sine hensikter. I sistnevnte stilling gikk han særlig hardt ut mot Otto Morgenstjerne, som ble gjenstand for de mest nærgående og negative karakteristikk, og dertil fikk oppfordring om å legge seg etter mer selverkjennelse. Ut over dette kom også en rekke beskyldninger, som at Morgenstjerne skulle ha slått et annet medlem i hodet, søkt audiens hos Hitler osv. En stor del av disse påstandene ble tilbakevist som uriktige, og var tydeligvis i adskillig utstrekning basert på rykter og snakk. Men ikke på noe punkt har vi funnet at Englert innrømmet å ha gitt feilaktige opplysninger, enda de var fremsatt for å diskreditere en motstander. Langt mindre sees han å ha beklaget noe. Og dette gjaldt jo ikke muntlige ytringer, men veloverveide fremstillinger fremsatt av selskapets leder i trykte (stensilerte) rundskriv som ble sendt ut til landets ca. 300 medlemmer.²⁴

Nå kan det være grunn til å spørre om ingen innenfor Landsselskapet-Oslogruppen reagerte på noe av dette – om det med andre ord ikke fantes kritikk eller opposisjon i en eller annen form blant Englerts mange støttespillere. Noe slikt sees å ha vært antydningvis tilstede – Helga Geelmuyden som hørte til Englerts mest urokkelige støtter, uttrykker i et par av sine brev at hun er litt betenkt ved måten man gikk frem på.²⁵ Men i det

24 Ca. 300 medlemmer: I 1937 var medlemstallet i gruppene: Vidargruppen 152, Oslogruppen 59, Bergensgruppen 43, Lillehammergruppen 30, Stavangergruppen 8 og Trondhjemsgruppen 8. Hertil kom noen enkelte frittstående.

25 «[...] Jeg tror i det hele, at man må være varsom med å storme for hurtig på, stille de absolutte krav på et for tidlig standpunkt. Uten [at] en viss forståelse kan forutsættes, føles de absolutte krav som tvang utenfra. Vor fortvilede situation skyldes nok for en del for stor fremfusenhet fra vor side, fra det norske landsråd – og fra vor meget kjære medarbeider C. Englert [...]» Fra Helga Geelmuyden til Englert, Oslo 29.5. (u.å., men må være fra 1936 eller 1937). ASA. – Og i et brev fra Helga Geelmuyden til Marie Steiner, dat. 5.2., også uten år, antagelig 1939 (om at det går mot en kløvning av selskapet i Norge): «Wenn Englert mir erklärt, dass diese Dinge notwendig sind, muss ich zustimmen. Aber hat seine schroffe Art nicht dazu beigetragen, dass ein solcher Krisis kommen musste?» (Når Engler erklærer at disse ting er nødvendige, må jeg være enig. Men har ikke hans steile måte bidratt til at en slik krise måtte komme? Overs. T. C.) Brev fra Helga Geelmuyden til Marie Steiner 5.2. u.å. (1939?), Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, arkivet, Dornach.

store og hele synes Englerts tilhengere å ha sluttet seg helhjertet til hans linje. Sophus Clausen, som nærmest hadde fungert som Englerts privatsekretær i flere år, forklarte det slik: Kritikk mot Englert hadde vært noe nær utenkelig, «så stor var vår takknemlighet for at han ville vie sin kapasitet til virksomheten her hos oss».²⁶ Man delte tydeligvis den oppfatning av Englert som Marie Steiner hadde gitt uttrykk for – hun kjente ham «som en av våre mest rettlinjede, redeligste og ærligste medarbeidere».²⁷ Om legenedannelse i forbindelse med Englerts bortgang skriver Alf Larsen i et brev fra 1946: Han blir betraktet som en slags helgen, en bortgangen «Tempelherre».²⁸

Som vi har sett, hadde motstanderne et helt annet bilde. Hverken Otto Morgenstjerne, Christian Morgenstjerne, Hohlenberg eller Laura Schulrud Bugge sparte på kritikken. Og Alf Larsen sto heller ikke tilbake. I et brev fra 1944 sier han bl.a.: «[...] I denne situasjon er der så enkelte der oppkaster sig til prester og gjør de andre til menighet. Den viktigste av dem er Conrad Englert, generalsekretæren. [...] Det er han som nu har sprenget selskapet i to bittert stridende grupper, med den følge at mange av oss har måttet melde sig ut av det norske selskap for kun å stå tilsluttet hovedselskapet som såkaldte «frie medlemmer.»²⁹ Og et annet sted: «Jeg tilføier for ordens skyld og til min egen undskyldning at Janus til stadighet vilde ha brakt artikler eller foredrag av Steiner hvis jeg ikke fra først av var blitt møtt med så stor misstenksomhet av antroposofene og hvis det ikke, da jeg hadde oppnådd den fornødne tillid, var blitt forhindret av Conrad Englert, der satte som betingelse at jeg skulde avskjedige Johannes Hohlenberg som medarbeider.»³⁰

26 Sophus Clausens uttalelse i samtale med artikkelforfatteren.

27 Oversatt sitat fra brev fra Marie Steiner til Astrid Morgenstjerne, gjengitt i Rundskriv til medlemmene av Norsk Antroposofisk Selskap, Otto Morgenstjerne, mai 1938. Alexandra Morgenstjernes saml., ASA.

28 Fra Alf Larsen til v.Gleich 2.1.1946. Alf Larsens litt. stiftelse, brevsaml. NB.

29 Alf Larsen til fru Minna Killengren, Tjøme 17.4.1944. Alf Larsens litt. stiftelse, brevsaml. NB

30 Fra Alf Larsen til Nils Gustav Hertzberg 15.4.1951. Alf Larsens litt. stiftelse, brevsaml. NB.

Når det gjelder Conrad Englert selv vil vi nå, 65 år etter hans død³¹ forsøke å gi en kortfattet usminket karakteristikk av hans personlighet – ut over det som ovenfor er dokumentert. Et eldre medlem av selskapet som tidlig deltok i Oslogruppen og hadde kjent Englert godt, svarte i sin tid på spørsmålet fra artikkelforfatteren om hvordan han hadde opplevet Englert: Han var en fanatiker!³² Det han særlig hadde for øye med en så krass uttalelse, må vel ha vært den uforsonlighet Englert viste overfor motstandere, hans mangel på vilje til å korrigere

sine egne feiltagelser og mangel på evne til å forstå andre standpunkter enn dem han selv hadde nådd frem til. At en sak kunne ha mer enn ett aspekt og følgelig ofte måtte sees fra flere sider synes å ha ligget ham nokså fjernt. Dette var uten tvil noe av hemmeligheten ved hans handlekraft – alt tyder på at han har vært lite plaget av den usikkerhet som tvil og tvisyn fremkaller. Sannheten var for ham én – å komme frem til den var et erkjennelsesspørsmål og et moralsk spørsmål. Her var enhver dialog uinteressant, overfor denne sannhetsfanatisme gjaldt ingen motargumenter, konflikter kunne bare løses ved at motparten tilegnet seg samme innsikt som han – eller ble nedkjempet. Ω

31 Skrevet i 2010. T.C.

32 Intervju med Trygve Strøm-Andersen.